

УДК 343.8

Д.С. ПОПІЙ,

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

***Ключові слова:** призначення покарання, загальні засади призначення покарання, спеціальні засади призначення покарання, незакінчений злочин, ступінь тяжкості вчиненого злочину, ступінь тяжкості вчиненого діяння*

Призначення покарання є логічним і необхідним, завершальним етапом діяльності всієї судової і правоохоронної системи держави у врегулюванні кримінально-правового конфлікту [1, с.175], який завершує роботу правоохоронних органів [2, с.5].

Д.С. Дядькін, підсумовуючи різноманітні наукові погляди на процес призначення покарання, зазначає, що цей процес полягає у встановленні та юридичному закріпленні в спеціальному кримінально-правовому документі відповідності між злочинною поведінкою особи та відповідним такій поведінці виду і обсягу покарання або покарань, врегульоване нормами кримінального і кримінально-процесуального права і здійснюване судом, іншими органами, вповноваженими здійснювати амністію та помилування [3, с.26].

Проблемами призначення покарання за незакінчений злочин опікувалася значна кількість вчених-криміналістів. Так, вказана тематика досліджувалася у роботах таких пошуковців, як: М.І. Колос, І.С. Тишкевич, А.В. Горностай, О.О. Дудоров, О.В. Євдокімова, Ю.А. Пономаренко, В.П. Тихий, В.І. Тютюгін та ін. Незважаючи на це, багато питань досі не знайшло власної відповіді і вимагає подальшої наукової розвідки. Це стосується й обраної теми наукової статті.

Взагалі процес призначення покарання є достатньо складним явищем. Він вимагає чіт-

кого правового регулювання і глибокого наукового аналізу. Призначення покарання повинно відповідати чітко встановленим вимогам і має низку складних ознак.

Так, на думку окремих вчених можна виокремити низку ознак, притаманних призначенню покарання: йому передують скоєння особою кримінального правопорушення, яке передбачено законом про кримінальну відповідальність; у судовому порядку повністю доведено вину особи, що вчинила кримінальне правопорушення; вироком суду надана правильна кваліфікація кримінальному правопорушенню, за яким слідує покарання особи; судом правильно обрано вид та розмір покарання, яке призначається винній особі [4, с.187].

І, окрім зазначених, є ще одна вимога, яка висувається до призначення покарання, про яку, на жаль, не згадає автор, думка якого наводиться. Покарання призначається згідно встановлених у законі правил, дія яких розповсюджується на невизначену кількість випадків призначення означеного покарання.

В сучасному кримінальному праві України з моменту прийняття чинного КК чітко встановлені правила, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання у всіх без виключення випадках. Ці засади підлягають обов'язковому застосуванню у кожному кримінальному провадженні, де призначається покарання, незалежно від того, за який злочин і якій особі [1, с.176]. При цьому чітка регламентація засад такого роду дозволяє не тільки власне реалізовувати процес призначення покарання, а й здійснювати планомірну діяльність із досягнення цілей поставлених перед покаранням. Тому, абсолютно закономірно визначається, що реалізація відповідної мети покарання значною мірою залежить від закріпленого в законі про кримінальну відповідальність підходу до визначення тих чи інших правових механізмів, які використовуються при призначенні покарання [5, с.1]. У якості такого механізму як раз і виступають загальні засади призначення покарання.

В.В. Полтавець визначає загальні засади призначення покарання як передбачену кримінальним законом систему загальних правил, що ґрунтується на принципах призна-

чення покарання і є обов'язковими для суду в кожному конкретному випадку призначення покарання винному у вчиненні злочину для досягнення мети покарання [6, с.45].

Спеціальні ж засади знаходяться поряд із загальними але знаходяться поза їх межами. Вказані засади є відносно самостійними, вони окремо закріплені певними статтями КК України та мають характерні особливості, які доповнюють загальні засади призначення покарання.

Щодо взаємодії загальних і спеціальних засад призначення покарання, в літературі визначається, що вони застосовуються у взаємозв'язку і взаємопоеднанні. Загальні та спеціальні засади є двома групами правил тієї самої ж діяльності із призначення кримінального покарання.

Спеціальні засади не можуть суперечити загальним. Якщо виникає питання про наявність спеціальних засад призначення покарання, то суд обов'язково повинен враховувати загальні засади, і лише після цього спеціальні [7, с.153].

Різні вчені виділяють різну кількість загальних засад. Так, В.В. Полтавець визначає їх у кількості п'яти, а саме: 1) призначення покарання у межах, установлених в санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за злочин; 2) призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) призначення покарання враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину; 4) призначення покарання враховуючи особу винного; 5) призначення покарання враховуючи обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [6, с.45]. Інші вчені з такою їх кількісною ознакою не погоджуються, вбачаючи їх у кількості трьох – по одній у кожному із пунктів ч.1 ст.65 КК України. При цьому перша та друга засади полягають у необхідності врахування при призначенні покарання положень кримінального закону. Відповідно до структури КК України перша засада вимагає врахування положень Особливої частини, а друга – положень Загальної частини. Третя ж загальна засада полягає у необхідності врахування життєвих факторів, що пов'язані з учиненням злочином та особою, яка його вчинила [1, с.77].

Питання визначення спеціальних засад призначення покарання у сучасній правовій науці також видається достатньо проблемним. Саме тому існує достатньо велика кількість різноманітних визначень такого роду. Так, одні автори пропонують розуміти спеціальні засади призначення покарання як передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному за урахуванням характеру вчиненого злочину [7, с.153]. Інші визначають спеціальні засади як передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахуванням специфіки вчиненого злочину або особливостей суб'єкта злочину [8, с.244].

Вказаний автор також відносить до спеціальних засад призначення покарання і субінститут призначення покарання за незакінчений злочин [8, с.244], що досліджується нами. Інші автори також підтверджують вказану позицію. Так, В.І. Тютюгін і О.В. Ус вказують, що у ст.68 КК встановлені спеціальні правила (особливі вимоги), якими має керуватися суд при призначенні покарання за незакінчений злочин, а також за злочин, вчинений у співучасті [9, с.36], підмінюючи в даному випадку поняття спеціальних засад поняттям спеціальних правил. Спеціальною засадою призначення покарання визнає призначення покарання незакінчений злочин і О.О. Дудоров [10, с.127].

Не піддаючи сумніву вказані позиції щодо визнання наявності спеціальних засад призначення покарання взагалі і визнання у якості такої призначення покарання за незакінчений злочин, слід зазначити, що, на жаль, у сучасній теорії кримінального права питання взаємодії загальних та спеціальних засад є не достатньо розробленим.

Але є аксіоматичним, що спеціальні засади доповнюють (розвивають) загальні засади призначення покарання, застосовуються в сукупності з останніми і при цьому покликані забезпечувати індивідуалізацію покарання залежно від специфіки злочинної або посткримінальної поведінки чи особливостей особи винного» [10, с. 122]. Таким чином слід визнати, що спеціальні засади призначення по-

карання конкретизують і доповнюють засади загальні, вони є вагомим чинником здатним максимально забезпечити індивідуалізацію покарання. При чому, на нашу думку, засади спеціальні не повинні дублювати засади загальні, в інакшому випадку втрачається їх сенс. Як вважається, в цьому випадку існує певна правова проблема взаємодії означених засад.

Так, у ч.1 ст.65 КК України зазначається, що суд призначає покарання: 1) у межах установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою ст.53 КК; 2) відповідно до положень Загальної частини КК; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

В свою чергу, ч.1 ст.68 КК України яка регламентує спеціальну засаду призначення покарання за незакінчений злочин зазначає, що суд, керуючись положеннями ст.ст.75–67 КК України, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини внаслідок яких злочин не було доведено до кінця.

В даному випадку ми не торкаємося особливих засад призначення покарання за незакінчений злочин, що встановлені ст.68 КК. Ми вважаємо за необхідне розглянути обставини, що повинні прийматися судом до уваги при призначенні покарання за незакінчений злочин та їх взаємодію із окремими загальними засадами призначення покарання.

Згідно наведеного положення ст.68 КК України до уваги повинні братися всі без виключення положення ст.65 КК України, в тому числі і положення про урахування ступеня тяжкості вчиненого злочину, оскільки вони відносяться до загальних засад призначення покарання. На додаток до цього ч.1 ст.68 пропонує брати до уваги ступінь тяжкості вчиненого особою діяння.

Як видно, законодавець у даному випадку пропонує враховувати одночасно і ступінь тяжкості вчиненого злочину і ступінь тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння. Виходячи з буквального тлумачення норми

закону складається враження, що у вказані поняття вкладається різний зміст завдячуючи тому, що вони повинні враховуватися одночасно. Чи так є насправді?

Про ступінь тяжкості вчиненого злочину мова у чинному КК України йде достатньо часто. Так, наприклад, типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину визначається ст.12 КК України. Частиною першою цієї статті декларовано, що залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі [11, с.167].

Щодо досліджуваної засади призначення покарання, яка регламентована ст.65 КК України, то на думку В.В. Полтавець, зміст вказаної загальної засади слід розуміти як врахування судом своєрідності конкретного діяння стосовно інших злочинів того ж виду, тобто врахування індивідуальної кількісної характеристики тяжкості ознак вчиненого: індивідуальних особливостей безпосереднього об'єкта злочину, характеру діяння, тяжкості (характер і розмір заподіяної шкоди) наслідків, форми й виду вини, способу вчинення злочину тощо [6, с.119].

При цьому Ю.В. Шинкарьов констатує, що законодавець передбачив критерії визначення тяжкості злочину, але не зазначив, що слід розуміти під цим поняттям, та не зазначив, що необхідно брати до уваги для його визначення. Встановлення тяжкості злочину є справою законодавця і відноситься до одного із диференціалів покарання, що працюють на етапі законодавчого формування кримінально-правових норм. Сумнівно, що безпосередньо тяжкість вчиненого злочину може вплинути на вид та розмір покарання, що призначається. Суд, призначаючи покарання, може тільки констатувати до якої групи за тяжкістю відноситься конкретне злочинне діяння, що, нагадаємо, визначається розміром санкції за інкримінований злочин [12, с.124]. Далі дослідник вважає що в даному випадку мова повинна йти не про тяжкість вчиненого злочину, а про його суспільну небезпеку. В даному випадку, із твердженням автора можна погодитися. Цю тезу підтверджують матеріали вироків суду за якими він, при винесенні

вироку враховує саме суспільну небезпечність злочину: «Призначаючи покарання, суд враховує характер і ступінь суспільної небезпеки скоєного злочину, що він є умисним, невеликої тяжкості; особу винного, що він вперше притягується до кримінальної відповідальності, не працює, характеризується позитивно; не знаходить обставин, що обтяжують його відповідальність; обставини, що пом'якшують його відповідальність, щире каяття, сприяння встановленню істини по справі; та вважає необхідним обрати йому покарання у вигляді громадських робіт» [13].

Незважаючи на це, суди при призначенні покарання у вироках вказують на урахування і ступеня тяжкості вчиненого злочину: «При призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного» [14].

Щодо окреслення поняття «ступеня тяжкості діяння» питань також виникає достатньо. Слід зазначити, що суди достатньо часто застосовують вказане поняття. Так, у Постанові у справі № 2213/5/2012 р. зазначається, що «При обранні виду примусового заходу суд враховує, ступінь тяжкості кримінального діяння, його наслідки, дані про особу малолітнього, умови життя, виховання, поведінку, ставлення до вчиненого діяння, навчання, а також дані про його сім'ю» [15] чи у вироку у справі № 1-152/11 «При призначенні покарання, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, обставини злочину, його наслідки, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують його покарання» [16]. При чому, виходячи із тексту неможливо зрозуміти, як само суд враховує тяжкість діяння і які критерії покладені у таку оцінку.

Щодо теоретичного змісту поняття «ступінь тяжкості вчиненого діяння», то воно на думку В.І. Тютюгіна та О.В. Уса характеризується трьома моментами: а) категорією тяжкості, до якої належить даний злочин відповідно до ст.12 КК (злочин невеликої або середньої тяжкості, тяжкий чи особливо тяжкий); б) ступенем тяжкості даного виду злочинів порівняно з іншими видами злочинів такої ж категорії тяжкості. в) ступенем тяжкості конкретного злочину порівняно зі сту-

пенем тяжкості інших злочинів даного ж виду [9, с.37–38].

Щодо неприпустимості застосування вказаного поняття, окремі вчені зазначають, що формулювання «ступінь тяжкості вчиненого особою діяння» є термінологічно не коректним, оскільки: 1) не відображає відповідних змістовних характеристик більш конкретного показника ступеню тяжкості вчиненого злочину, які враховуються при визначенні окремих законодавчо врегульованих різновидів злочинної поведінки, в тому числі і незакінченого злочину; 2) на нормативному рівні має обов'язково узгоджуватися із кримінально-правовим змістом відповідного орієнтиру (загальної засади призначення покарання – авт.), визначеного в межах загальних засад призначення покарання як «ступінь тяжкості вчиненого злочину»; 3) вживання у формулюванні терміна «діяння» необґрунтовано розширює як кримінально-правовий зміст додаткового до загальних засад призначення покарання орієнтиру (спеціальної засади призначення покарання – авт.), так і не узгоджується із певними характеристиками законодавчого визначення поняття незакінченого злочину.

Беручи до уваги останнє твердження приходимо до висновку про не ідеальність зазначених понять з точки зору законодавчої техніки. Можливо сміливо поставити під сумнів одночасне врахування зазначених понять при призначенні покарання у зв'язку і певною «розмитістю» їх змісту та явною проблематикою їх взаємодії. Незрозумілим є й практичне врахування «ступеня тяжкості» означених понять за відсутністю чітких критеріїв. Як вважаємо, вказане питання вимагає подальшої, більш глибокої наукової розробки і вирішення на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новікова К. А. Особливості застосування загальних засад при призначенні покарання у виді обмеження волі // Вісник Кримінологічної асоціації України. 2014. № 7. С. 175–187.
2. Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання : монографія. К. : Атіка, 2004. 208 с.

3. Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 510 с.

4. Нікітін А. О. Принципи та загальні засади призначення покарання // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 7. С. 187–190.

5. Бабанли Р. Загальні засади призначення покарання за законодавством європейських держав // Науковий часопис Нац. акад. прокуратури України. 2016. № 1. С. 1–9.

6. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 240 с.

7. Горностай А. В. Призначення покарання за замах на злочин // Науковий вісник Херсонськ. держ. ун-ту. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 152–155.

8. Полтавець В. В. До питання про поняття та види спеціальних засад призначення покарання // Кримінальний кодекс України 2001 р. // Проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 7–8 квіт. 2006 р.). Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. Ч. 1. С. 243–245.

9. Тютюгін В. І., Ус О. В. Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин вчинений у співучасті // Питання боротьби зі злочинністю. 2010. Вип. 19. С. 36–47.

10. Дудоров О. О. Спеціальні засади призначення покарання // Слово Національної школи судів України. 2012. № 1 (1). С. 121–135.

11. Ященко А. М. Типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину як засіб індивідуалізації покарання // Європейські перспективи. 2014. № 3. С. 167–172.

12. Шинкарьов Ю. В. Щодо окремих засад призначення покарання // Збірник наукових праць Харківськ. нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Сер. «Право». 2016. Вип. 24. С. 122–127.

13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23776334>.

14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1896044>.

15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21331970>.

16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15513386>.

Попій Д. С. Щодо окремих питань співвідношення загальних та спеціальних засад призначення покарання // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 3. С. 177–181. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_32.pdf

Досліджується співвідношення загальних та спеціальних засад призначення покарання при правовому регулюванні призначення покарання за незакінчений злочин. Окреслюється проблемність застосування понять «ступінь тяжкості вчиненого злочину» та «ступінь тяжкості вчиненого особою діяння» та їх взаємодія.

Попій Д.С. О некоторых вопросах соотношения общих и специальных начал назначения наказания

Исследуется соотношение общих и специальных начал назначения наказания при правовом регулировании назначения наказания за незаконченное преступление. Очерчивается проблемность применения понятий «степень тяжести совершенного преступления» та «степень тяжести совершенного лицом деяния» и их взаимодействие.

Popiy D.S. On Some Issues of the Correlation of General and Special Principles of the Imposition of Punishment

The correlation between general and special principles of punishment in the legal regulation of sentences for a pending crime is investigated. The problematic application of the concepts of «the degree of gravity of the committed crime» and «degree of gravity of the act committed by a person» and their interaction are outlined.